

Prof. zw. dr hab. Stanisława Steuden

Lublin, 2016.08.10.

Instytut Psychologii KUL

ul. Al. Racławickie 14

20-950 Lublin

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Justyny Skotnickiej, pt. *Funkcjonowanie emocjonalne kobiet i mężczyzn uzależnionych od alkoholu w kontekście ich doświadczeń traumatycznych*, napisanej pod kierunkiem naukowym Pani prof. dr hab. Gabrieli Chojnackiej-Szawłowskiej. Recenzję opracowano na zlecenie Rady Wydziału Nauk o Zdrowiu Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego w Gdańsku.

Uzasadnienie ważności podjętego tematu

Z prawdziwą przyjemnością i dużym zainteresowaniem zapoznałam się z rozprawą doktorską Pani mgr Justyny Skotnickiej. Już na wstępie chcę podkreślić jej wysoką wartość merytoryczną, metodologiczną i aplikacyjną. Podjęty temat wpisuje się w nurt współczesnych badań nad złożoną problematyką uzależnienia od alkoholu kobiet i mężczyzn - ich funkcjonowania emocjonalnego oraz doświadczeń traumatycznych. Ocena specyfiki funkcjonowania osób uzależnionych od alkoholu w polskim piśmiennictwie medycznym, czy psychologicznym była podejmowana przez wielu autorów, jednak zwrócenie uwagi na funkcjonowanie emocjonalne kobiet i mężczyzn a także jego odniesienie do doświadczeń traumatycznych ma charakter nowatorski i w istotny sposób poszerza a zarazem uzupełnia dotychczasową wiedzę. Z punktu widzenia diagnostycznego i terapeutycznego istotne znaczenie ma ocena doświadczonych traum, zaburzeń potraumatycznych (w tym także PTSD) i zaburzeń funkcjonowania emocjonalnego (regulacji emocji, depresji, poziomu odczuwanego stresu) u osób zgłaszających się na leczenie uzależnienia od alkoholu. Właściwa diagnoza kliniczna istniejących zaburzeń pozwala na opracowanie specyficznych, często nowych (obok standardowych) programów terapeutycznych. Zamierzeniem Doktorantki było poszukiwanie różnic w funkcjonowaniu emocjonalnym osób uzależnionych od alkoholu; różnic w funkcjonowaniu emocjonalnym uzależnionych od alkoholu kobiet i mężczyzn a także ocena specyfiki doświadczeń traumatycznych i ich konsekwencji u osób uzależnionych i nieuzależnionych. Rozprawa doktorska jest kompletna, liczy 247 stron

maszynopisu (łącznie z aneksem) – składa się z siedmiu rozdziałów, streszczenia w języku polskim i angielskim, spisu piśmiennictwa polsko i anglojęzycznego oraz załączników. Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny, podział treści i kolejność prezentowania poszczególnych zagadnień nie budzi zastrzeżeń.

Podstawy teoretyczne projektu badań własnych

Podstawy teoretyczne pracy zostały zawarte w trzech pierwszych rozdziałach, przedstawione w nich treści będące odzwierciedleniem poglądów współczesnej literatury przedmiotu pozwoliły Doktorantce na opracowanie koncepcji badań własnych. W rozdziale pierwszym przedmiotem rozważań Doktorantka uczyniła kluczowe dla pracy zagadnienia związane z uzależnieniem. W sposób syntetyczny a zarazem wyczerpujący i kompetentny omówiła epidemiologię, definicje i patomechanizm powstawania uzależnienia, współczesne kryteria diagnozy (wg Światowej Organizacji Zdrowia ICD-10 i i Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego - *DSM-IV*, *DSM-5*), konsekwencje (*zdrowotne, społeczne, ekonomiczne*), ważniejsze koncepcje wyjaśniające genezę, mechanizm i czynniki ryzyka uzależniania (*biologiczne, psychologiczne, społeczne duchowe*), związek uzależnienia z czynnikami socjodemograficznymi (*przede wszystkim związane z płcią osób uzależnionych*) oraz współczesne metody oddziaływań psychoterapeutycznych wobec osób uzależnionych (*ich organizację, rodzaje oraz dynamikę*).

Rozdział drugi poświęcony jest omówieniu traumy i zaburzeniom po stresie traumatycznym. Przedmiotem szczegółowych analiz teoretycznych są zagadnienia dotyczące: konceptualizacji traumy, jej typologii i związanych z nią skutków. Wiele miejsca zajmują zagadnienia związane z zaburzeniami po stresie traumatycznym (PTSD) – przedstawiono tu współczesne kryteria diagnostyczne PTSD (wg WHO, ICD-10 i Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego, *DSM-IV*, *DSM-5*), epidemiologię zespołu PTSD, czynniki ryzyka, koncepcje teoretyczne wyjaśniające ryzyko powstania zespołu (*biologiczne, poznawcze*) a także współwystępowanie doświadczeń traumatycznych i zespołu PTSD z uzależnieniem od alkoholu.

W rozdziale trzecim przedmiotem obszernych rozważań teoretycznych są zagadnienia dotyczące funkcjonowania emocjonalnego z uwzględnieniem osób uzależnionych od alkoholu. Doktorantka omówiła sposoby definiowania uczuć i emocji, ich komponenty

(poznaczy, emocjonalny, behawioralny), funkcje (m.in. informacyjna, motywacyjna, adaptacyjna, komunikacyjna), biologiczny i psychologiczny wymiar emocji (neuroanatomiczne podłoże emocji, ekspresja i regulacja emocji) oraz związek emocji z płcią i doświadczeniami traumatycznymi. Wiele miejsca w tej części pracy Doktorantka poświęciła omówieniu funkcjonowania emocjonalnego osób uzależnionych od alkoholu oraz czynnikom ryzyka uzależnienia (obecność traumy, deficyty inteligencji emocjonalnej i empatii, zaburzenia nastroju, wysoki poziom stresu i nieadaptacyjne radzenie sobie, deficyt kontroli emocjonalnej).

Omówienie szerokiego spektrum czynników ryzyka uzależnienia od alkoholu wskazuje, że ma ono wieloczynnikowe uwarunkowania, współwystępuje bądź jest następstwem zaburzeń emocjonalnych, wczesnych nieadaptacyjnych schematów czy niepowodzeń w zmaganiu się ze stresem a także uwarunkowań biologicznych. W mojej ocenie zagadnienia omówione w teoretycznej części pracy są odzwierciedleniem erudycji Doktorantki i stanowią znakomitą podstawę i uzasadnienie dla opracowania projektu badań własnych. Przedstawione obszary zagadnień odzwierciedlają bowiem istniejące osiągnięcia w badaniach nad problematyką uzależnień, a jednocześnie ukazują istniejące deficyty dotyczące specyfiki funkcjonowania emocjonalnego uzależnionych od alkoholu kobiet i mężczyzn a także znaczenie doświadczeń traumatycznych w genezie uzależnienia.

Ocena projektu badań

W mojej ocenie projekt badań własnych ma charakter nowatorski i ma znaczenie poznawcze (ponieważ pozwala na poszerzenie wiedzy na temat funkcjonowania emocjonalnego osób uzależnionych od alkoholu w relacji do płci i doświadczeń traumatycznych) i praktyczne – uzyskane rezultaty mogą być pomocne w precyzyjnej diagnozie uzależnienia (także diagnozie podwójnej) i dostosowania programu leczenia. Podjęty temat pracy wychodzi naprzeciw oczekiwaniom psychologów klinicznych i terapeutów zajmujących się diagnozą i terapią uzależnień. Główny cel pracy zawiera się w pytaniu: *Czy istnieją różnice w funkcjonowaniu emocjonalnym osób uzależnionych od alkoholu w odniesieniu do płci i doświadczeń traumatycznych?* (s.107). Do tak sformułowanego celu głównego Doktorantka sformułowała 11 celów szczegółowych dotyczących: (1) porównania osób uzależnionych od alkoholu z osobami nieuzależnionymi w

zakresie analizowanych zmiennych emocjonalnych (2) porównanie kobiet i mężczyzn uzależnionych od alkoholu i nieuzależnionych w zakresie wskazanych zmiennych emocjonalnych; (3) porównanie osób uzależnionych od alkoholu i osób nieuzależnionych w zakresie doświadczeń traumatycznych, (4) porównanie osób uzależnionych od alkoholu, które doświadczyły traumy z osobami, które jej nie doświadczyły w zakresie zmiennych emocjonalnych (s.107-108). Opracowane przez Doktorantkę cele szczegółowe w sposób klarowny przedstawiły kolejne kroki opracowania rezultatów badań. Znakomitym dopełnieniem wyznaczonych celów są pytania problemowe i hipotezy badawcze (por. s. 109-118), które można ująć w obszary dotyczące:

(1) poziomu kontroli emocji negatywnych (*gniewu, lęku*) i poziomu depresji; poziomu odczuwanego stresu; umiejętności rozpoznawania emocji na podstawie ekspresji mimicznej oraz poziomu empatii u osób uzależnionych i nieuzależnionych od alkoholu w zależności od płci i przeżytej traumy (por. pytania 1 – 5 i odpowiadające im hipotezy s. 109-115);

(2) liczby przeżytych traum na przestrzeni życia oraz liczby osób przejawiających symptomy typowe dla PTSD w grupie osób uzależnionych i nieuzależnionych od alkoholu (pytania i hipotezy: 6 i 7, s.115-116);

(3) relacji zdarzenia traumatycznego do wystąpienia uzależnienia od alkoholu w grupie osób uzależnionych (pytanie 8, s. 117)

oraz (4) oceny wpływu zmiennych emocjonalnych na natężenie symptomów depresji w relacji do płci u osób uzależnionych i nieuzależnionych od alkoholu (pytanie 9, s. 118).

Zakres pytań i hipotez badawczych w sposób klarowny i metodologicznie poprawny wyznaczył dalszy tok dyskursu naukowego który dotyczył: ustalenia zakresu zmiennych, doboru grup badanych, doboru metod identyfikujących zmienne uwzględnione w projekcie oraz sposobu opracowania danych empirycznych. W projekcie badawczym jako niezależne przyjęto przynależność do grupy (osoby uzależnione / nieuzależnione), płeć oraz obecność traumy. Zaś do zmiennych wyjaśnianych włączono: kontrolę emocjonalną, odczuwany stres, poziom depresji, inteligencję emocjonalną, empatię emocjonalną, traumatyczne doświadczenia życiowe.

W opisie zmiennych (s.118) Doktorantka przedstawiła metody ich pozyskiwania, natomiast zabrakło podania struktury zmiennych (mierzonych przez nie czynników). Sadzę także, że znaczącym ułatwieniem dla czytelnika byłoby graficzne przedstawienie modelu badań. Ponadto kwalifikacja traumy w projekcie może budzić zastrzeżenia - została ona ujęta w grupie zmiennych niezależnych, natomiast jej operacjonalizacja wskazana jest w grupie

zmiennych zależnych. Oddzielna kwestia dotyczy relacji depresji i zmiennych emocjonalnych – jak wynika z ustaleń zawartych w projekcie badawczym jednym z kluczowych celów pracy jest ocena wpływu zmiennych emocjonalnych na natężenie depresji.

Aby zrealizować cel pracy przebadano 120 osób (60 kobiet i 60 mężczyzn) uzależnionych od alkoholu, przebywających na Oddziale Terapii Uzależnienia od Alkoholu, uczestniczących w procesie psychoterapii oraz 140 osób nieuzależnionych od alkoholu. Kryteria doboru grup zostały jasno określone (diagnozy kliniczna w odniesieniu do osób uzależnionych od alkoholu / brak uzależnienia). Na przeprowadzenie badań uzyskano zgodę Senackiej Komisji d.s. *Etyki Badań Naukowych przy Wyższej Szkole Finansów i Zarządzania w Warszawie*. Charakterystyka socjodemograficzna badanych oraz dotycząca historii uzależnienia została przedstawiona w sposób bardzo szczegółowy, ale mało czytelny ze względu na stronę redakcyjną tekstu. Znaczącym ułatwieniem dla czytelnika byłoby podanie charakterystyki badanych w formie tabelarycznej. Niezależnie od powyższych niedociągnięć chcę wyrazić uznanie dla wysiłku Doktorantki włożonego w przeprowadzenie badań empirycznych. W badaniach Doktorantka zastosowała: *Skalę Kontroli Emocji (CECS)*; *Skalę Odczuwanego Stresu (PSS-10)*; *Inwentarz Depresji Becka (BDI)*; *Skalę Inteligencji Emocjonalnej – Twarze (SIE-T)*; *Skalę Empatii (TOE)*; *Kwestionariusz Oceny Wydarzeń Traumatycznych (TAA-SR)*; *Wywiad ustrukturyzowany* sprawdzający obecność i nasilenie symptomów potraumatycznych (PTSD) według DSM-IV w opracowaniu Autorki pracy oraz *Ankiety osobową*. Dobór metod w mojej ocenie jest trafny do przedmiotu badań, a ich charakterystyka opisowa i psychometryczna pozwala wnosić o rzetelności uzyskanych danych empirycznych. Przedstawione przez Doktorantkę metody analizy statystycznej nie budzą zastrzeżeń – obejmują one miary tendencji centralnej do charakterystyk opisowych badanych; test t-Studenta, test ch2 oraz test U Manna-Whitney'a do porównań międzygrupowych, test korelacji do oceny współzależności między analizowanymi zmiennymi emocjonalnymi oraz analizę regresji linowej do oceny wpływu zmiennych emocjonalnych na natężenie symptomów depresji.

Ocena sposobu analizy i prezentacji wyników badań

Wyniki badań własnych, ich analiza i interpretacja zostały przedstawione w rozdziale piątym. Sposób prezentacji rezultatów badań w licznych tabelach i na wykresach jest

staranny - wszystkie tabele i wykresy są czytelne, zostały bardzo dobrze opisane i ułatwiają śledzenie kolejności i znaczenie poszczególnych analiz. Na podkreślenie zasługuje prezentacja wyników badań – kolejność analiz jest zgodna z przedstawionymi celami szczegółowymi oraz pytaniami problemowymi i hipotezami badawczymi. W pierwszej kolejności zaprezentowano statystyki opisowe wszystkich analizowanych zmiennych emocjonalnych osób uzależnionych i nieuzależnionych w relacji do płci badanych oraz doświadczeń traumatycznych. Już w tej części analiz Doktorantka uzyskała bardzo ciekawe obserwacje wskazujące na różnice w funkcjonowaniu emocjonalnym osób uzależnionych i nieuzależnionych z uwzględnieniem płci badanych oraz doświadczeń traumatycznych. W dalszej kolejności Doktorantka przedstawiła bardzo szczegółowe rezultaty, odpowiadające sformułowanym problemom i hipotezom badawczym. Przedmiotem szczegółowych rozważań uczyniła: kontrolę emocji negatywnych (gniewu, lęku) oraz poziom depresji; poziom odczuwanego stresu, natężenie symptomów depresji, zdolność rozpoznawania emocji, zdolność empatii, częstość i rodzaj wydarzeń traumatycznych, objawy PTSD, czynniki ryzyka uzależnienia oraz zmienne emocjonalne wpływające na natężenie depresji. Zakres analizowanych zmiennych jest obszerny, ale sposób ich prezentacji i analizy jest klarowny, logiczny i uporządkowany. Czytelnik mimo szerokiego zakresu prezentowanych wyników nie gubi się w szczegółach - imponująca jest wnikliwość Doktorantki w ich interpretacji. W rezultacie udało się uzyskać kilka bardzo ważnych obserwacji i potwierdzić większość hipotez dotyczących różnic w funkcjonowaniu emocjonalnym kobiet i mężczyzn osób uzależnionych od alkoholu a także udziału traumy w patomechanizmie uzależnienia. Doktorantka wykazała empirycznie, że: (1) Tłumienie emocji negatywnych, poziom odczuwanego stresu, natężenie symptomów depresji jest wyższe u osób uzależnionych w porównaniu z osobami nieuzależnionymi, zaś niższa jest zdolność rozpoznawania emocji na podstawie ekspresji mimicznej, empatii emocjonalnej. (2) Znacząco więcej osób uzależnionych od alkoholu w porównaniu z osobami nieuzależnionymi doświadczyło traumy, także u wielu osób uzależnionych, które doświadczyły traumy stwierdzono objawy PTSD, ponadto uzależnienie u większości osób nastąpiło po doświadczeniu traumy. (3) Różnice w funkcjonowaniu emocjonalnym uzależnionych od alkoholu kobiet i mężczyzn – dotyczą poziomu kontroli emocji negatywnych (wyższy u mężczyzn), empatii emocjonalnej (wyższa u kobiet, liczby doświadczonych traum (więcej u mężczyzn), obecności symptomów PTSD (więcej u kobiet); (4) Istotne znaczenie dla genezy i funkcjonowania emocjonalnego osób uzależnionych ma

obecność traumy, która jak wynika przedstawionych danych często poprzedzała uzależnienie i skutkowała pojawieniem się objawów PTSD. Uzyskane rezultaty w sposób wyraźny wskazują na konieczność uwzględniania w terapii uzależnień różnych zespołów zaburzeń emocjonalnych tworzących obraz kliniczny uzależnienia, ale także często stanowiących odrębny zespół zaburzeń, wymagających innego podejścia terapeutycznego. Stanowisko takie uzupełniają rezultaty dotyczące udziału zmiennych emocjonalnych w natężeniu depresji, która może symptomatycznie towarzyszyć uzależnieniu, ale także stanowić odrębny zespół zaburzeń emocjonalnych. Dopelnieniem rozważań zawartych w rozdziale piątym jest znakomite omówienie wyników badań i ich dyskusja z danymi literatury przedmiotu zawartymi w teoretycznej części pracy, Po raz kolejny należy podkreślić erudycję Doktorantki i Jej umiejętność prowadzenia analiz i interpretacji z uwzględnieniem koncepcji teoretycznych dotyczących regulacji emocji negatywnych, stresu i radzenia sobie z nim, empatii czy doświadczeń traumatycznych oraz ich skutków. W tej części pracy zabrakło mi jednak podziału treści, niezależnie od tego, że porządek rozważań jest zgodny z kolejnością hipotez.

W mojej ocenie uzyskane rezultaty badań wnoszą nowe dane do dyskusji na temat czynników ryzyka uzależnienia od alkoholu, jego konsekwencji w funkcjonowaniu emocjonalnym kobiet i mężczyzn oraz udziału doświadczeń traumatycznych w jego powstaniu. Rezultaty te mają także implikacje praktyczne, ponieważ wskazują na konieczność uwzględnienia w terapii uzależnień leczenia zaburzeń z nim współwystępujących.

Podsumowanie całości i konkluzja

Doktorantka podjęła się ambitnego zadania, którego celem była ocena funkcjonowania emocjonalnego osób uzależnionych od alkoholu w relacji do płci oraz doświadczeń traumatycznych. Projekt badań został opracowany w sposób staranny i teoretycznie zasadny - odzwierciedla to znakomity warsztat metodologiczny a także umiejętność łączenia wiedzy teoretycznej i doświadczeń klinicznych

Doktorantka w realizacji projektu badań wykazała się dobrą znajomością literatury przedmiotu, umiejętnością sformułowania zasadnego problemu badań i sposobu jego rozwiązania. Przyjęty przez Nią projekt badań został dobrze opracowany - dotyczy to

podstaw teoretycznych, uzasadniających jego wartość poznawczą i aplikacyjną, przyjęcia określonej metodologii badań – jasno określonego statusu i zakresu analizowanych zmiennych klinicznych, demograficznych i psychospołecznych oraz sposobu ich analizy i interpretacji. Imponujący jest zakres analizowanych zmiennych emocjonalnych, sposobu ich analizy statystycznej i treściowej, a także interpretacji. W pełni doceniam wysiłek Doktorantki włożony w pozyskiwanie danych empirycznych od licznej grupy osób uzależnionych od alkoholu oraz osób nieuzależnionych w tym równolicznych grup kobiet i mężczyzn. Na szczególne wyróżnienie zasługuje wnikliwość w opracowaniu danych empirycznych – staranność ich prezentacji w tabelach i wykresach (zostały one dobrze opisane). Rozważania teoretyczne, metodologia badań oraz analiza i interpretacja i analiza uzyskanych wyników stanowią spójną i logiczną całość. Istniejące kwestie dyskusyjne na które wskazałam w pracy są efektem złożoności problematyki uzależnień, ale także mogą być przedmiotem dyskusji na obronie doktorskiej.

W mojej ocenie przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska Pani mgr Justyny Skotnickiej pt. *Funkcjonowanie emocjonalne kobiet i mężczyzn uzależnionych od alkoholu w kontekście ich doświadczeń traumatycznych*, w spełnia wymagania ustawowe i naukowe stawiane rozprawom doktorskim w *Rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 30 października 2015 r. w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzenia czynności w przewodach doktorskich, w postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora (Dz.U. 2015 poz. 1842)* i dlatego wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Jednocześnie biorąc pod uwagę nowatorski charakter projektu badań - jego wartość poznawczą i aplikacyjną a także znakomity sposób jego realizacji projektu wnoszę o wyróżnienie pracy Nagrodą Rektorską.

Lublin, 2016.08. 14.

Prof. zw. dr hab. Stanisława Steuden